

๕๘. แนวทางปฏิบัติที่เป็นพุทธะ

The Path towards a Buddha

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

เมื่อคิดถึงแนวทางดำเนินข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในธรรมนั้น สิ่งที่เราควรเข้าใจอย่างถูกต้องแจ่มชัด คือ นัยสำคัญของ คำว่า “ธรรม” ตามหลักพระพุทธศาสนา ได้แก่ (๑) **สภาพที่ทรงไว้** [States] – ธรรมชาติ – สภาวะธรรม – สัจธรรม – ความจริง (๒) **เหตุปัจจัย** [Conditions] คือ **ต้นเหตุ – ปัจจัย – องค์ประกอบ** (๓) **สิ่ง** [Things] คือ **ปรากฏการณ์ – ธรรมารมณ์ – สิ่งที่เกิด – ความนึกคิด** (๔) **คุณธรรม** [Virtues] คือ **ความดี – ความถูกต้อง – ความประพฤติชอบ** (๕) **วิทยาการ** [Knowledge] คือ **เทคโนโลยี – หลักการ – ทฤษฎี – กฎ – ระเบียบ – แบบแผน – ธรรมเนียม – หน้าที่** (๖) **ความชอบ** [Righteousness] คือ **ความถูกต้อง – ความยุติธรรม** (๗) **พระธรรม** [Doctrines] คือ **พระสัจตสุตตันต์ – พระอนุสสุตตันต์ – คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า** ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจถึง “ธรรมทั้งหลาย” อันเป็น “**ปรมาตตัจจะ**” ที่ถูกต้องเป็นเรื่องของ “**ธรรมชาติแห่งจักรวาล**” [สรรพสิ่ง] ฉะนั้น การเกิดปัญญาเห็นธรรมตามเป็นจริง ก็ยังไม่ซับซ้อนอะไรมากขึ้น สามารถที่จะเข้าใจอะไรได้ง่าย แนวทางดำเนินเพื่อให้ถึงความหลุดพ้นก็ยิ่งมีความชัดเจนมากขึ้น มีความมั่นใจที่จะตั้งใจปฏิบัติธรรมยิ่งขึ้น คำว่า “**พุทธะคือธรรมชาติ**” นั่นคือ “**ธรรมชาติเป็นครู**” [ธรรมกาย] เมื่อเข้าใจและเห็นธรรมชาติอย่างถูกต้อง ก็คือ มีปัญญาเห็นพุทธะได้จริง เห็นธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยเริ่มพิจารณากรรมฐานจาก “**กายและใจของตนเอง**” ด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่ใช่การออกไปสำรวจจักรวาลที่มีเขตเป็นอสงไขยไม่สิ้นสุด หรือขึ้นไปนั่งสมาธิบนเครื่องบินรอบโลก เพราะได้เข้าไปใกล้สวรรค์ชั้นฟ้ามากที่สุด แต่ในทางกลับกัน ยิ่งปฏิบัติธรรมมากขึ้นเท่าไร ยิ่งเป็นการปิดช่องอินทรีย์ทวารให้มากขึ้น ยิ่งไม่คลุกคลีหมู่คนมากขึ้น เพราะ “**จิต**” และ “**ปัญญา**” ได้รับการพัฒนาละเอียดประณีตยิ่งขึ้น จนเกิด “**ปัญญาในสมาธิ – ญาณทัตตสนะ**” กับ “**ปัญญาในวิปัสสนา – ญาณ**” เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมไม่ใช่สาเหตุที่ทำให้คนตามืดบอด แต่ทำให้เกิด “**แสงสว่างแห่งปัญญาตามเป็นจริง**” ที่ไพศาลด้วยการหยั่งรู้ไม่จำกัดขอบเขต ทั้งฤทธิ์ปาฏิหาริย์แห่งพลังจิตและพลังปัญญาที่รวมกัน เมื่อมโนสิกการกรรมฐานอันเป็นภาวะภายในตนดีแล้ว ย่อมเห็นภาวะภายนอกตนได้ดีเช่นกัน ได้แก่ คนอื่น สัตว์ทั้งหลาย แม้แต่ความลึกลับของจักรวาลที่ไพศาล แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงไม่ปรารถนาความไพบูรณ์แห่งโลกียธรรม พระองค์ทรงเน้นให้ไปให้ถึงธรรมในฝ่ายโลกุตตระมากกว่า [โลกุตตระธรรม] สำหรับขั้นตอนการพัฒนาตนหรือจิตใจนั้น ได้แก่ **โพธิปักขิยธรรม ๓๗** **ภาวนา ๔** **วิสุทธิ ๗** **ไตรสิกขา – สิกขา ๓** **อริยสัจ ๔** **อริยมรรคมีองค์ ๘** **รูปฌาน ๔** **โสตถุญาณ – ญาณ ๑๖** **ปฏิจกสมุปปาท ๑๒** **ไตรลักษณ์** **อริยมรรค ๔** **อริยผล ๔** **นิพพาน ๒** ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เรียกว่า “**ปฏิบัติดีดีธรรม**” ที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องศึกษาอย่างจริงจัง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในเจริญภาวนากรรมฐาน เพราะการตรัสรู้ได้ ต้องอาศัยทั้งสมาธิและปัญญาเป็นสำคัญ ด้วยประการฉะนี้.

บทความที่ ๘๘ ประจำปี ๒๕๕๘ – แนวทางปฏิบัติที่เป็นพุทธะ

สาธุชนทั้งหลายผู้นับถือพระพุทธศาสนานั้น อาจมีข้อสงสัยในแนวทางปฏิบัติอันนำไปสู่บรมธรรม นั่นคือ “พระนิพพาน” ว่า ธรรมอันใดที่เป็นธรรมอันจริงที่ต้องยึดเป็นแนวทางปฏิบัติอย่างแท้จริง และ ธรรมอันใด ไม่ใช่ทางสายกลางแห่งปัญญา “มัชฌิมาปฏิปทา” ที่ไม่สามารถนำทางไปสู่ความหลุดพ้นได้จริง รวมทั้ง คุณบทแห่งบุคคลอันใดคือ บุคคลผู้เป็นพุทธะ เป็นพระอรหันต์ เป็นพระอริยสงฆ์ กันอย่างแท้จริง เพราะการไปเสียเวลากับของปลอม [สัทธรรมปฏิรูป] ไม่ว่าจะเป็พระธรรมหรือบุคคลผู้หลงทิศ ย่อมนำความหายนะหรือความวินาศอย่างใหญ่หลวงมาสู่เส้นทางชีวิตของตน อย่าลืมนะ ของปลอม ของเลียนแบบ บางประเภท อาจมีคุณสมบัติเทียบเท่าของจริง บางครั้งคนส่วนใหญ่ใช้ของปลอมอยู่นานเกินไป เกิดความคุ้นเคย เมื่อไปบอกของจริง ให้ถือปฏิบัติตาม กลับคิดว่า ของจริงกลายเป็นของปลอม สิ่งที่เกิดขึ้น สิ่งที่เกิดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงตามกฎธรรมชาติ โดยกินเวลานานๆ เป็นทศวรรษ จนถึง ๕ ทศวรรษ หรือ กึ่งหนึ่งของชีวิตมนุษย์ที่จะเปลี่ยนคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่อีกคนรุ่นต่อไป ของปลอมที่มีอยู่นั้น สำหรับเด็กรุ่นใหม่ ยังถือเป็น ธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมใหม่ ในคนรุ่นนั้นๆ ถ้าไม่เช่นนั้นจริง คงไม่มีการสังคายนา พระไตรปิฎกเกิดขึ้น ตั้งแต่สมัยพุทธกาล เช่น พวกเดียรถีย์เข้ามาบวช เพื่อแสวงหาลาภสักการะ สุขสบาย ความมั่งคั่ง ในพระพุทธศาสนาครั้งกระโน้ม คนพวกนี้เข้ามาอยู่เกาะกินกันเป็นกระดุกเป็นเครื่องในพระศาสนา ใช้พระศาสนาเป็นเครื่องมือในการทำตลาด เพื่อเรียกรบริจาคทานทำบุญอย่างไม่มีเหตุผล บางหมู่บ้านทางภาคอีสาน บวชเถื่อนเข้ามาหลอกต้มในเมืองใหญ่ๆ โดยอ้างเหตุผลอย่างเดียว “ก็มันจน ไม่มีจะกิน ห่มผ้าเปล่งร่างหน่อย คนทั้งให้ทั้งไหว้ ดีกว่าไถนาทำไร่ ให้พวกพ่อค้าคนกลางหลอกโกง” [สังคมต้องรับผิดชอบร่วมกัน เรื่องนี้ อย่าให้แต่เงิน ให้ปัญญาด้วย] ในความเป็นจริงของชีวิตนั้น ทุกคนเกิดมาพร้อมด้วยกรรมของตนเป็นแดนเกิด นั่นคือ ตนเองย่อมเป็น “ผู้มี ชาติ-ชรา-พยาธิ-มรณะ-โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส และสังกิเลสเป็นธรรมดา” ก็ยังฝึแสวงหาแต่ “สิ่งอันมี ชาติ-ชรา-พยาธิ-มรณะ-โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส และสังกิเลสเป็นธรรมดา” แปลว่า “แสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ แสวงหาอย่างอนาริยะ” ที่เรียกว่า “อนริยปริเยสนา” (ข้อ ๑ ในปริเยสนา ๒) ก็คงเข้าทำนองที่ว่า: “คนเรานี้เลือกเกิดไม่ได้ แต่เลือกทางเดินได้” นั่นคือ “อริยปริเยสนา” (ข้อ ๒ ในปริเยสนา ๒) หมายถึง แสวงหาอย่างประเสริฐ แสวงหาอย่างอารยะ คือ ตนเป็นผู้มี ชาติ-ชรา-พยาธิ-มรณะ-โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส และสังกิเลสเป็นธรรมดา แต่รู้จักโทษข้อบกพร่องของสิ่งที่มีสภาพเช่นนั้นแล้ว ฝึแสวงธรรมอันเกษม [โยคเกษมธรรม-บรมธรรม-อมตธรรม] คือ “นิพพาน” อันไม่มีสภาพเช่นนั้น สำหรับ คำว่า “สังกิเลส” หมายถึง ความเศร้าหมอง ความสกปรก สิ่งที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง ธรรมที่อยู่ใน “หानภาค” คือ ในฝ่ายข้างเสื่อม ได้แก่ ธรรมจำพวกที่ทำให้ตกต่ำเสื่อมทราม เช่น “อโยนิโสมนสิการ-อคติ-คัมहा-มานะ-ทิฎฐิ-อวิชชา” ซึ่งตรงข้ามกับ “โวิทาน” หมายถึง ความบริสุทธิ์ ความผ่องแผ้ว การชำระล้าง การทำให้สะอาด ธรรมที่อยู่ใน “วิเสสภาค” คือ ในฝ่ายข้างวิเศษ ได้แก่ ธรรมจำพวกที่ทำให้เจริญงอกงามดียิ่งขึ้นไปจนปลอดพ้นจากประดาสังมัวหมองบริสุทธิ์บริบูรณ์ เช่น “โยนิโสมนสิการ-กุศลมูล-สมณะ-และ-วิปัสสนา” ตลอดถึง “นิพพาน”

เมื่อสาธุชนทั้งหลายรู้อย่างนี้แล้ว ก็ให้ตัดสนใจเลือกทางเดินชีวิตให้ดำเนินตามแสงหาอย่างประเสริฐดีกว่า เพราะไม่เป็นการสร้างความเดือดร้อน [ทำวิปัสสนา-ประกอบอนสนา คือ หลอกหลวงเขาเลี้ยงชีพ] นั่นคือ ถือศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ที่เรียกว่า “**อาชีพปาริสุทธิศีล**” หรือตรงกับ “**วิริยสังวร**” (ข้อ ๕ ในสังวร ๕) หมายถึง สำรวมด้วยความเพียร คือ พยายามจับได้ บรรเทา กำจัดอกุศลวิบากที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เป็นต้น ตลอดจนละมิจฉาชีพ เพียรแสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ ที่เรียกว่า “**อาชีพปาริสุทธิ**” [**โฆทานจริยา** = เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบด้วยความบริสุทธิ์ นั่นคือ ประพฤติ “**อริสัณติกขา**” คือ **สัมมาวาจา-สัมมากรรมันตะ-สัมมาอาชีวะ** หรือ ไม่นึกคิดด้วย “**มโนทุจริต ๓**” ความประพฤติชั่วด้วยความทุจริตทางใจ ได้แก่ (๑) “**อภิขมา**” คือ ความเพ่งเล็งอยากได้จ้องจะเอาของเขา (๒) “**พยาบาท**” คือ ความขัดเคืองคิดร้าย (๓) “**มิจฉาทิฏฐิ**” คือ ความเห็นผิดจากคลองธรรม] ในการสร้างความดีนั้น ก่อนทำ ระหว่างทำ หรือหลังทำ อย่าไปวาดหวังคำชม คำสรรเสริญ จากผู้ใดเลย ทำให้มันเป็นอุปนิสัย ไม่ต้องมีใครมาชักนำให้ทำ ทำจนเป็นจริตประจำตัวเอง ไม่ว่าท่านทั้งหลายจะอยู่ในฐานะอะไรบนโลกนี้ ฉะนั้น ในการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “**นั่งสมาธิ**” นั้น จึงประกอบด้วยภาวะจิต ๓ ประการ ด้วย “**อานาปานสติสมาธิ**” ดังนี้

- (๑) **ดับดวงจิตให้เป็นกลางด้วยอุเบกขาทั้งหลาย** = **ไม่มีทั้งกุศลและอกุศล** [อานนุชา-ปรมัตตสังจะ]
- (๒) **ให้ดวงจิตดับด้วยจากความมีดมิดแห่งสังกิล** = **ไม่มีอกุศล**
- (๓) **ให้ดวงจิตเกิดด้วยแสงสว่างแห่งโฆทาน** = **มีกุศลธรรม**

ฉะนั้น ข้อ (๑) จึงตรงกับพุทธโอวาทข้อ ๓ ว่า “**สจิตตปริโยทปน**” คือ ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ นั่นคือ “**จิตประภัสสร**” [มีจิตเป็นสมาธิและอุเบกขา ไม่หวั่นไหวสัดสายไปทางใฝ่ต่ำหรือชั่วทรมปัญญา] ที่มีปัญญารอบรู้และความระลึกได้ เท่ากับ “**มิตติสัมปชัญญะ**” มีความนึกคิดไปตามความเป็นจริง คือ “**กฏธรรมชาติ**” [Natural Law = ปรมัตตสังจะ] เช่น ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ธรรมนิยาม ๓ ไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ ข้อ (๒) จึงตรงกับพุทธโอวาทข้อ ๑ ว่า “**สพฺพปาปสฺส อกรรม**” คือ ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ส่วนข้อ (๓) จึงตรงกับพุทธโอวาทข้อ ๒ ว่า “**กุสฺสสฺสุปฺสมฺปทา**” คือ ทำความดีให้เพียบพร้อม ในแต่ละวันที่ผ่านไป ก็ให้ถือปฏิบัติไปเช่นนี้ ค่อยศึกษาพระธรรมแห่งการปฏิบัติที่ถูกต้อง [ปฏิบัติศีลธรรม] ให้มากยิ่งขึ้นและลงมือนั่งสมาธิจริงๆ เพื่อให้เห็นปาฏิหาริย์ [ปฏิเวธศีลธรรม = อนุศาสนิปาฏิหาริย์] ตามพระธรรมวินัย พระสัตตสุตสน์ คำสอนของพระศาสดา [ปริยัติศีลธรรม] ก็อย่าไปหลงฤทธิ์เดชแห่งอำนาจจิต คือ เกิดความฟุ้งซ่าน [**ธรรมุจจ-ัมมุตจจะ**] คือ “**วิปัสสนูปกิเลส ๑๐**” บางส่วนหรือทั้งหมด กิณกระบาล เพราะปฏิบัติต่างไปจากคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เกิดปัญญารู้เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์จริง ส่วนใหญ่นิยมเป็นร่างทรง ที่น่าสงสาร คือ เป็นร่างทรงไม่มีนวันอนปลายดิน เพราะร่างนั้นเป็นผีไร้ญาติ ผียังไม่รู้จักตัวเอง แล้วยังมาสิงคนเป็นร่าง เลยงทั้งคนและผีไปตามๆ กัน] สำคัญผิดในธรรมที่ปฏิบัติ ว่าตนเองได้บรรลุธรรมวิเศษ [อริยมรรค] ได้แก่ ฌาน มรรค ผล นิพพาน แล้ว แล้วคิดการใหญ่จะเปิดนิยายใหม่ขึ้นบนแผ่นดินอาณาจักรสยาม [ตามบัญชาสวรรค์] ไม่รู้ว่าไปทำหน้าที่ซื้อตกลงการค้ากันตั้งแต่เมื่อไหร่ คือ Joint Venture Agreement] เพื่อเป็นเกียรติและสิริมงคลแก่วงศ์ตระกูล แต่เท่าที่ปรากฏ ก็เห็นเป็นบ้าไปแล้วหลายสำนัก

นอกจากนี้ ยังมีข้อเสียบางประการสำหรับค่านิยมในสังคมไทย คือ “ไม่ชอบศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง” แต่ชอบฟังจากปากคนอื่น เล่าและเชื่อตามนั้นมา [มุขปาฐะ—คำสอนที่ไม่ใช่ธรรมจากพระอริยสงฆ์ แต่พออริยสงฆ์เทศน์ให้ฟัง กลับไม่เชื่อ เพราะพูดให้ง่ายเกินไป ไม่ขลัง ไม่มีคำบาลียากๆ ประกอบ ต้องให้ฟังไม่รู้เรื่อง มีอาการเป็นงง แล้วคิดว่าขลังหรือศักดิ์สิทธิ์] ที่เขาตีไข่ใส่ฟองความคิดทั้งที่ถูกต้องและที่ผิดผสมปนเปลงไป กลายเป็น โง่ กลายเป็นนิทานพื้นบ้าน แล้วก็เชื่อกันอย่างเอาเป็นเอาตาย ตายแล้วก็ยังเชื่อเรื่องนั้นๆ อีก ไม่ถอยหนีจากความไม่รู้จริงแห่งวิชา คนส่วนใหญ่ยังชอบมีลูกพี่หรือหัวหน้าเป็นผู้นำ ไม่ชอบคิดเอง ทำเอง เป็นต้นของตัว พอมาปฏิบัติธรรม เป็นเรื่องที่ต้องรู้เห็นพระธรรมด้วยตนเอง ด้วยปัญญาของตนเอง [อันวิญญูชนพึงรู้ได้ด้วยตนเอง เพราะมีสัมมาทิฏฐิกับสัมมาสังกัปปะ ถ้าไม่มีคุณชาติ ๒ ประการนี้ เรียกว่า “อัสสุตวาปุลุชน” คือ ผู้ไร้การศึกษาพระธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมตาดอดอยู่ ไม่เกิด “ดวงตาเห็นธรรม” ได้ ตามพระอนุสาสีอันอัสจรรยจริง] กับต้องอยู่ใกล้พระอาจารย์ ชอบอ้างคุณชาติท่านเป็นของตน ตนเองไม่ได้ปฏิบัติอะไร เสียชาติเกิดที่อยู่ใกล้พระอรหันต์ กลับไปบอกว่า พระอาจารย์ภูมิดีกว่าตรงนี้ ตรงนั้น เล่นเอาพระอาจารย์หัวหมุน ถึงขั้นเสียธรรมก็มี เพราะไว้ใจลูกศิษย์บ้าง ถ้าจะเหมาแข่งกัน ก็คือ เจ้ากรรมนายเวรของพระอาจารย์ [ลืมปฏิบัติตาม “มงคล ๓๘” หรือ “อุดมมงคล” อันเป็นสิริมงคล] แก่ชีวิตจริงๆ] ฉะนั้น ในการปฏิบัติธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ถ้ามีข้อผิดพลาดเพียงนิดเดียว มีจิตถึงความหวั่นไหวไปตามกระแสโลกียะ คือ ความฟุ้งซ่าน ธรรมสมาธิแห่งฌานสมาบัติที่ได้มา ย่อมเสื่อมไปได้ทุกขณะเช่นกัน เพราะไม่เป็นไปหลักธรรมเครื่องเกื้อกูลความตรัสรู้และอริยมรรค คือ *ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่* ที่เรียกว่า “**สัมมัปธาน ๔**” หรือไม่สอดคล้องกับ “**พุทธโอวาท ๓**” ได้แก่

- (๑) “**สังวรปธาน**” คือ *เพียรระวัง-เพียรปิดกั้น* นั่นคือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น
- (๒) “**ปหานปธาน**” คือ *เพียรละหรือเพียรกำจัด* นั่นคือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- (๓) “**ภาวนาปธาน**” คือ *เพียรเจริญ-เพียรก่อให้เกิด* นั่นคือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
- (๔) “**อนุรักษนาปธาน**” คือ *เพียรรักษา* นั่นคือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์

ในข้อประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับการปฏิบัติธรรมนั้น คือ คำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น สอนจากเรื่องง่ายๆ ไปสู่เรื่องยากๆ ขึ้นไป ตามกำลังสมองความคิดของผู้ปฏิบัติธรรม [พระโยคาวจร] โดยแบ่งคุณบทแห่งบุคคลออกเป็น “บุคคล ๔” ได้แก่

- (๑) “**อุคฆฏิตัญญู**” คือ ผู้ที่พอยกหัวข้อก็รู้ ผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง
- (๒) “**วิปจิตัญญู**” คือ ผู้รู้ต่อเมื่อขยายความ ผู้รู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป
- (๓) “**เนยยะ**” คือ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ ผู้ที่พอจะค่อยชี้แจงแนะนำฝึกสอนอบรมให้เข้าใจได้
- (๔) “**ปทปรมะ**” คือ ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง ผู้แก้ปัญหา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะ หรือ ถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย

เพราะฉะนั้น ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะบรรลุถึง “**อริยมรรค**” ได้ ถ้าทำจริงอย่างถูกต้อง “**สัมมาทิฐิ**” คือ เห็นชอบ ประกอบด้วย “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” ได้แก่ “**ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรี ๒๒-อริยสัจ ๔**” [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์] และ “**ปฏิจาสมุปบาท ๑๒-ปฏิจาสมุปป็นนธรรม: อัทธา ๓-สังเขป ๔-สนธิ ๓-วิภูษะ ๓-อาการ ๒๐-มูล ๒** รวมทั้ง **กฎแห่งกรรม-กัมมัฏฐกตา**” กับ “**สัมมาสังกัปปะ**” คือ ดำริชอบ ประกอบด้วย **กุศลวิตก ๓** หรือ **กุศลกรรมบถ ๑๐** ข้อพึงระวัง คือ การกล่าวถึงแต่สิ่งดีๆ มากจนเกินไป บางคนทำผิด ก็จะไม่มีความไม่ยินดีในการทำผิดเกิดขึ้น เรียกว่า “**อโรติ**” เมื่อทำผิดไม่ได้ ก็ประชดไปเลย ก็มีเหมือนกัน เช่น หมั่นใส่ผู้บรรลุอริยมรรค หาเรื่องแกล้งเล่นๆ หรือเสียอกเสียใจที่คนอื่นได้ดี เป็นต้น “**อโรติ**” จัดเป็นนิเวศน์ข้อหนึ่ง ที่เป็นอันตรายแก่ “**สมาธิธรรม**” [ปราโมทย์-ปีติ-ปีติสัทธ-สุข-สมาธิ] ทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน “**อุทธัจจะ**” ที่ต้องดับด้วย “**อวิเชปปะ**” คือ ความไม่ฟุ้งซ่านหรือหวั่นไหวไปตามกระแสโลกธรรม การทำจิตให้บริสุทธิ์ปราศจากนิเวศน์ [รวมด้วย อวิชชา อโรติ และ อกุศลธรรมทั้งปวง] จึงเป็นการปฏิบัติธรรมในขั้นพื้นฐานที่สำคัญยิ่ง คือ พยายามทำให้ได้ดีที่สุด ให้จิตเป็น “**จิตตสมาธิ**” ที่สหระคด้วย “**ธรรมสมาธิ**” ทั้ง ๕ ประการ [เพราะเกิดความศรัทธาปราสาทะ ความเลื่อมใสในธรรมที่ปฏิบัติ จิตจึงผ่องใส ปริดาปราโมทย์ ในสิ่งที่ปฏิบัติที่ถูกต้อง เกิดธรรมปีติได้จริง ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ดับนิเวศน์ทั้งหลายได้ด้วย “**ธมมานุธรรมปฏิบัติ**”] จนจิตได้ฌานที่เป็น “**ปฐมฌาน: วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา**” ฉะนั้น สมาธิที่เกิดขึ้นใน “**ปฐมฌาน**” นั้น อาจเป็น “**อปจารสมาธิ**” [สมาธิจนเจียนยังรู้สึกตัวถึงลมหายใจเข้าออกอยู่] หรือ “**อัปนาสมาธิ**” [สมาธิที่แน่วแน่ไม่อุเบกขาจิตที่เป็นกลางต่ออารมณ์ใดก็ตาม คือ ดับทั้งลมหายใจเข้าและลมหายใจออก “**อัสสาสะ-ปัสสาสะ**” แห่งจตุตถฌาน] ก็ได้ แต่อย่างไร จิตก็เกิดการดำรงมั่นด้วย “**สติปัฏฐาน ๔**” โดยเฉพาะ “**อานาปานสติสมาธิ**” เป็นสำคัญ และพร้อมตามด้วยวัตถุอีก ๕ ประการ ได้แก่ “**อิริยาบถ-สัมปชัญญะ-ปฏิภวนสนิการ-ธาตุสนิการ-นวลวิธิก**” [พยายามกำหนดหมายรู้ด้วย “**สัญญาบริสุทธิ์**” ที่เป็น “**ปฏิภาคนิมิต**” ที่เคลื่อนไหวได้ เพื่อให้เป็นธรรมเครื่องระลึกของ “**สติ**” และธรรมเครื่องเรียนรู้ของ “**สัมปชัญญะ**” อันเป็นพื้นฐานให้เข้าถึง “**ปฐมฌาน**” ได้ ด้วย “**อานาปานสติสมาธิ**” นี้] ในฐานตั้งมั่นสติที่เป็น “**กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ในเจริญมานสมาบัตินั้น ให้เน้นที่ “รูปมาน ๔” ไว้ก่อน เพื่อให้เข้าถึง “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” ที่บริสุทธิ์จากนิวรณ์จริงๆ ก่อนที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะก้าวไปสู่ฐานปฏิบัติธรรมที่สูงขึ้น คือ “วิปัสสนากัมมัฏฐาน” เพราะเมื่อจิตบริสุทธิ์จาก “นิเวศนูปกิเลส” [กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมিতตะ-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง] ทั้งหมดแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมยังต้องกำจัดองค์มานบางส่วนออกไปด้วย ตามลำดับขั้นของรูปมานสมาบัตินั้นๆ ดังนี้

“มาน ๔-รูปมาน ๔” —ว่าด้วย “กุศลมาน-อตุกกนัย” [มานพื้นฐานที่ต้องฝึกก่อนมานอื่นๆ] โดยใช้ “กรรมฐาน ๔๐” โดยใช้ “ปฐมวิกสิม” เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน แต่ก็ควรเริ่มที่ “อานาปานสติ” ก่อนจะฝึกด้วย “กสิณ ๑๐” หรือกรรมฐานอื่นๆ ต่อไป และควรฝึกอบรม “กุศลมาน” เป็นหลักก่อน (พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 319-320 FILE 78) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) “ปฐมมาน” มืองค์มาน ๕ ได้แก่ “วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ (มรรคมืองค์ ๘) เพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมมานที่มีปฐมวิกสิมเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวก (ปราศจากนิวรณ์) อยู่ในสมัยใด มานมืองค์ ๕ คือ “วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตาแห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ปฐมมานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมาน”

(๒) “ทุติยมาน” มืองค์มาน ๓ ได้แก่ “ปีติ-สุข-เอกัคคตา” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยมานที่มีปฐมวิกสิมเป็นอารมณ์ เป็นไปในภายใน [เป็นของภายในเฉพาะตน] เป็นธรรมชาติผ่องใส [ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง] เพราะวิตกวิจาร์สงบ [ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุคปราศไปแล้ว] เป็นธรรมชาติขุ่นแก่ใจ [ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทริยสมาธิพละ สัมมาสมาธิ] ไม่มีวิตก [ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ = วิตก] ไม่มีวิจาร์ [ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณาอารมณ์ ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์อยู่เนืองๆ = วิจาร์] มีแต่ปีติและสุขอัน เกิดแต่สมาธิ [ความผ่องใส ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปราภฏแล้ว ในสมาธินี้] อยู่ในสมัยใด มานมืองค์ ๓ คือ “ปีติ-สุข-เอกัคคตาแห่งจิต” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “ทุติยมานกุศล” ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมาน”

(๓) “**ตติยฌาน**” มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “**สุข-เอกัคคตา**” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิต เป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็น อารมณ์ ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มึจิตเป็นอุเบกขา มี สติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ “**สุข-เอกัคคตาแห่งจิต**” มีในสมัยนั้น นี้ เรียกว่า “**ตติยฌานกุศล**” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า **ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน**”

(๔) “**จตุตถฌาน**” มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “**อุเบกขา-เอกัคคตา**” ดังนี้

“ภิกษุในศาสนา นี้ เจริญมรรคปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติ บริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ “**อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งจิต**” มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า “**จตุตถฌานกุศล**” ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า **ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน**”

อนึ่ง การที่จะเข้าถึง “**รูปฌาน ๔**” ได้นั้น ไม่ใช่อู้งาย ก็นั่งสมาธิเอาเลย ย่อมไม่ประสบความสำเร็จอย่าง ถูกต้อง ได้จริง เพราะอาจจะกลายเป็น “**มิจฉามาริ**” คือ ตั้งใจผิด นำสมาธิไปใช้ในทางที่ผิด เพราะฉะนั้น พื้นฐานสำคัญจึงต้องเริ่มต้นด้วย “**จรณะ ๑๕**” [ซึ่งเรียกว่า “**เสขปฏิบัติ**” หมายถึง ทางดำเนินของพระเสขะ ข้อปฏิบัติของพระเสขะ ได้แก่ **ศีลสัมปทา ๑-อปณณกปฏิบัติ ๓-สังกรรม ๗-และ-ฌาน ๔**] ของผู้ปฏิบัติ ถูกปฏิบัติชอบตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วจึงได้ฌานจริง ฉะนั้น คำว่า “**จรณะ**” นั้น หมายถึง เครื่องดำเนิน ปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุวิชชา นั่นคือ “**วิชา ๓**” กับ “**วิชา ๘**” ดังนี้

“**วิชา ๓-ญาณ ๓**” หมายถึง **ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ** ได้แก่

- (๑) “**ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ**” คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ ระลึกชาติได้
- (๒) “**จุตูปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ**” คือ ญาณกำหนดรู้จุติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตาม กรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย
- (๓) “**आสวักขยญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอา สวะ “**ความตรัสรู้-โลกุตตรญาณ**” เกิดต่อจาก “**ปัจจุเวกขณญาณ**” [โลกุตตรญาณ]

“**วิชา ๘**” หมายถึง **ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ** ได้แก่

- (๑) “**วิปัสสนาญาณ**” คือ ญาณในวิปัสสนา ญาณที่เป็นวิปัสสนา นั่นคือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขาร คือนามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันออกไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน
- (๒) “**มโนมยิทธิ**” คือ ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ นั่นคือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้หรือแปลงร่างใหม่ได้
- (๓) “**อิทธิวิธา-อิทธิวิธี**” คือ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ นิรมิตกายหลายคน ล่องหน คำดิน เดินน้ำ เป็นต้น

- (๔) “ทิพพโสถ” คือ หุทิพย์ ญาณพิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามปรารถนา
- (๕) “เจโตปริยญาณ” คือ ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้ ญาณที่ทำให้ทายใจรู้ใจความนึกคิดคนอื่นได้
- (๖) “ปุพเพนิวาสานุสสติ” คือ ระลึกชาติได้ ปัญญาผู้ทั้งอดีตและอนาคต
- (๗) “ทิพพจักขุ” คือ ตาทิพย์ จักขุทิพย์ [จตุรปตญาณ] คือ ดูอะไรเห็นได้หมด
- (๘) “อาสวักขยญาณ” คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ = “โลกุตตรญาณ”

แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นกรณีพิเศษสูงสุดแห่งการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น คือ เรื่อง ฤทธิ์ปาฏิหาริย์อันเกิดจากการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องวิธี “ซมฺมานุซมฺมปฏิปัตติ-ซมฺมาปฏิปทา”

“จตุตถฌานมี ๑๓ ประเภท” คือ อิทธิฤทธิ์แห่งจตุตถฌานที่ทำให้เกิดคุณวิเศษต่างๆ ๕ ประการ (พระอภิธรรมปิฎก วิกังค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 432-435 FILE 78) ได้แก่

- (๑) หมวดอนุพพนิโรธ คือ ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับในสมาธิ
 - (๑) “บาทแห่งฌานทั้งปวง” คือ “รูปฌาน ๔-อรุปรฌาน ๔” และ “นิโรธสมาบัติ” [สัณฺญาเวทยิตฺถนิโรธ]
- (๒) หมวดอภิญญา คือ ความรู้ยิ่งवाद
 - (๒) “อิทธิวิธี-อิทธิวิธีญาณ” คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
 - (๓) “ทิพพโสถ-ทิพพโสถญาณ” คือ ญาณที่ทำให้มีหุทิพย์
 - (๔) “เจโตปริยญาณ” คือ ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้
 - (๕) “ปุพเพนิวาสานุสสติ-ปุพเพนิวาสญาณ” คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
 - (๖) “ทิพพจักขุ-ทิพพจักขุญาณ” คือ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
- (๓) หมวดญาณ คือ วิชาหยั่งรู้-ปัญญาหยั่งรู้
 - (๗) “ยถากัมมุปกตญาณ-อติตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีตและสวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้
 - (๘) “อนาคตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคตและหยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้
- (๔) หมวดอรุปรฌาน [ข้อ ๗ ในกรรมฐาน ๔๐] คือ อรุปรฌาน ๔ ที่เป็นบาทฐานในการเข้านิโรธสมาบัติ
 - (๙) “อากาศนัญญาตณฺณาน” คือ มนสิการว่า “อากาศหาที่สุดมิได้”
 - (๑๐) “วิญญาณัญญาตณฺณาน” คือ มนสิการว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้”
 - (๑๑) “อากิญจัญญาตณฺณาน” คือ มนสิการว่า “ภาวะไม่มีอะไรเลย”
 - (๑๒) “เนวสัณฺญานาสัณฺญาตณฺณาน” คือ มนสิการว่า “ภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่”
- (๕) หมวดโลกุตตระ คือ ภาวะเหนือโลกียธรรม ที่จิตปราศจากกิเลสและทุกข์แล้ว
 - (๑๓) “โลกุตตรจตุตถฌาน” คือ จิตน้อมถึง “เจโตวิมุตติ” [สุญญตสมาธิ-อนิมิตตสมาธิ-อัปณิหิตสมาธิ]

ฉะนั้น ฤทธิ์ปาฏิหาริย์ทั้งหลายอันเกิดจาก “จตุตถฌานมี ๑๓ ประเภท” นั้น เป็นทั้งอภินิหารในวิปัสสนาต่อไป แล้วอาจเป็นทั้งอภินิหารที่จะเกิดกับผู้ปฏิบัติธรรมได้เช่นกัน **“อะไรมีคุณอนันต์ ก็ย่อมมีโทษมหันต์เช่นกัน”** สิ่งที่มีคุณอนันต์ใหญ่หลวงต้องอยู่กับมือผู้มีปัญญาที่บริสุทธิ์ มีศีลธรรม มีคุณธรรม สิ่งนั้นถึงจะใช้สร้างคุณ ประการต่อตนเองและผู้อื่นได้สมจริง คนโง่ครอบครองจตุตถฌานได้ ย่อมนำไปใช้สร้างความฉิบหายให้ผู้อื่นได้ คือ ทำวิปฏิสารความเดือนร้อนไม่สิ้นสุด เพราะไม่มีปัญญา [อวิชา-อโยนิโสมนสิการ-คิดไม่เป็น ในทางที่ดี เช่น บางคนได้ **“อิทธิวิธิ-อิทธิวิธญาณ”** หมายถึง แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ เช่น นิรมิตกายคนเดียวเป็นหลายคน หลายคนเป็นคนเดียว ล่องหน คำดิน เดินน้ำ เป็นต้น ก็ใช้ได้เพียง ไปตามคูฝั่วอยู่กับเมียน้อย เพื่อจะ ล้างแค้น หรือไปแก้งรังแกชาวบ้านให้เดือดร้อน เป็นต้น] เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อได้จตุตถฌานดี แล้ว ก็อย่าหลงไหลในฤทธิ์ปาฏิหาริย์นั้น เพราะมันไม่มีอะไรดีจริง เราใช้เป็นเครื่องมือ อุปกรณ์ สื่อกลาง เพื่อเป็นทางผ่านไปสู่โลกุตตระเพียงเท่านั้น เพราะสิ่งนี้ไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง **“อนัตตตา”** [อนัตตานุปัสสนา] ถ้าบุคคลนั้น ไม่สามารถรู้เท่าทันกิเลสทั้งหลายได้ ย่อมไปมัวเมาติดอยู่กับฤทธิ์ปาฏิหาริย์นั้นๆ จนทำให้ วิปัสสนาไม่ก้าวหน้า มีแต่ข้อเสียหาย ความนึกคิดที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริงตามธรรมชาติ ทำให้บุคคลนั้น ไม่สามารถเข้าถึงความจริงแห่งธรรมชาติได้จริง ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมก็กลายเป็นสิ่งที่ล้มเหลว ไร้ค่าที่จะเป็นคุณอนันต์แห่งคุณอันใหญ่ คือ **“โลกุตตระธรรม”** เป็นความสูญเสียที่ไร้ค่าอย่างน่าเสียดาย พระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น แคนึกคิดผิดเป็นนิตเดียว แล้ววกกลับมาใหม่ มาเริ่มต้นใหม่ ก็มีมลทิน รากะติดอยู่ในพื้นจิตที่ยากจะชำระออกไปให้หมดได้จริง เพราะเป็นเรื่องจิตของตนเอง ใครก็ชำระล้างให้ไม่ได้ ยกคนยอมรับแก่ตนเพียงคนเดียว แม้คนอื่นอยากมารู้ ก็ช่วยอะไรไม่ได้ เพราะเป็นเรื่อง **“กฎแห่งกรรมของสัตว์”** [กัมมัตสสกา] ฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แนะให้ตัดกรรมทั้งหลายด้วยการเจริญอนุปปทสิกขา ได้แก่ (๑) **“อธิศีลสิกขา”** ได้แก่ **สัมมาวาจา-สัมมากรรมันตะ** (๒) **“อธิจิตตสิกขา”** ได้แก่ **สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ** และ (๓) **“อธิปัญญาสิกขา”** ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ** ตามลำดับ บุคคลผู้ปฏิบัติผิดไปจากข้อบัญญัติดังกล่าวนี้ ย่อมไม่ใช้ทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทาอย่างแท้จริง เป็นการหลอกตัวเอง หรือการโกหกแม้แต่ตัวเอง ว่าตนดำเนินการมาถูกต้อง สิ่งนี้คือความละเอียด ที่เรียกว่า **“ประมาท-ปมาทะ”** ความประมาทดังกล่าวนี้ เกิดจากความไม่รู้จริงแห่งอวิชา นั่นเอง ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

“อวิชชาที่มีลักษณะ ๒๕ ประการ” [องค์แห่งอวิชชา] ได้แก่

- (๑) “อัญญาณ” คือ ความไม่หยั่งรู้ด้วยญาณ [ญาณ–ปริชาหยั่งรู้]
- (๒) “อทัสสนะ” คือ ความไม่เห็นด้วยญาณทัสสนะ [ทัสสนะ–ความเห็น]
- (๓) “อนภิสมัย” คือ ความไม่ตรัสรู้ [ภิสมัย–ความตรัสรู้]
- (๔) “อนนุโพชะ” คือ ความไม่ตรัสรู้ตาม [อนุโพชะ–ความตรัสรู้ตาม]
- (๕) “อสัมโพชะ” คือ ความไม่ตรัสรู้พร้อม [สัมโพชะ–ความตรัสรู้พร้อม]
- (๖) “อปปฎิวะระ” คือ การไม่แทงตลอด [ปฎิวะระ–การแทงตลอด]
- (๗) “อสังคาหณา” คือ ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง [สังคาหณา–ความถือเอาถูกต้อง]
- (๘) “อปริโยคาหณา” คือ ความไม่หยั่งโดยรอบคอบ [ปริโยคาหณา–ความหยั่งโดยรอบคอบ]
- (๙) “อสมเพกขนา” คือ ความไม่พินิจ [สมเพกขนา–ความพินิจ]
- (๑๐) “อปัจจเวกขณา” คือ ความไม่พิจารณา [ปัจจเวกขณา–ความพิจารณาทบทวน]
- (๑๑) “อปปัจจัจจกรรม” คือ ความไม่รู้ในกรรมของตน [กัมมผลสัทธา–กฎแห่งกรรม]
- (๑๒) “ทุมมิชณะ” คือ ความทรมานปัญญา [สัมมาทิฏฐิ–ความเห็นชอบ อธิปัญญา–ปัญญาอันยิ่ง]
- (๑๓) “พาลยะ” คือ ความโง่เขลา [วิสารทะ–ฉลาดชำนาญ ปฏิภาณ–ความคิดทันการ]
- (๑๔) “อสัมปชัญญะ” คือ ความไม่รู้ทั่วพร้อม [สัมปชัญญะ–ความรู้ทั่วพร้อม]
- (๑๕) “โมหะ” คือ ความหลง [ปัญญา–ความรอบรู้–ความรู้ชัด]
- (๑๖) “ปิโมหะ” คือ ความลุ่มหลง [อวิกขปะ–ความไม่ฟุ้งซ่าน เอกัคคตา–จิตตสมาธิ]
- (๑๗) “สัมโมหะ” คือ ความหลงไหล [อสัมโมหสัมปชัญญะ–รู้ชัดว่าไม่หลง]
- (๑๘) “อวิชา” คือ รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ [วิชา–ความรู้แจ้ง อภิญญา–ความรู้ยิ่งยวด]
- (๑๙) “อวิโชมะ” คือ โขมะคืออวิชาให้จมลงในวิภูฏะ [วิภูฏะ–ความพ้นจากวิภูฏะ = วิภูฏะ]
- (๒๐) “อวิชาโยคะ” คือ โยคะคืออวิชาให้ประกอบไว้ในวิภูฏะ [วิราคะ–ความไม่ติดพันเป็นอิสระ]
- (๒๑) “อวิชานุสสัย” คือ อนุสัยคืออวิชาด้วยอำนาจการละยังไม่ได้ [นิโรธ–ความดับกิเลสและทุกข์]
- (๒๒) “อวิชาปริยฎฐาน” คือ การกลุ่มมจิดคืออวิชา [อุปสมะ–ความสงบ สมณะ–การสงบระงับจิต]
- (๒๓) “อวิชาลังคิ” คือ กลอนเหล็กหรือลิ่มคืออวิชา [วิสังโยค–ความหมดเครื่องผูกมัด]
- (๒๔) “โทสะ” คือ ความคิดประทุษร้าย [อพยาบาท–ความไม่ขัดเคืองมีเมตตา]
- (๒๕) “โลภะ” คือ ความอยากได้ [อปยะ–ความไม่พอกพูนกิเลส]

เพราะฉะนั้น การทำลายสังกิเลสทั้งหลาย ที่มีเหตุมาจาก “อวิชชา” ได้ จิตย่อมก้าวสู่ “จตุตถฌาน” ได้อย่างไร
ข้อกัณฑ์ในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยการชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ดังนี้

“รูปาจรจตุตถฌาน” (พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม ๑ ภาค ๓ - หน้าที่ 318–319 FILE
44) ถึงความไม่หวั่นไหว เพราะประกอบด้วย “โฆทานธรรม” ทั้ง ๑๖ ประการ (การชำระล้างให้
บริสุทธิ์-การทำให้สะอาดไม่มัวหมอง หรือ “โฆทาน” ได้แก่ ความผ่องแผ้ว ธรรมฝ่ายวิเศษ) สมจริงดัง
คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า:

- (๑) จิตที่ไม่ฟูบลง ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน)
- (๒) จิตที่ไม่ฟูขึ้น ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)
- (๓) จิตที่ไม่ยินดียิ่ง ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน ราคะ (ความกำหนัด)
- (๔) จิตที่ไม่ผลัดออก ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน พยาบาท (ความขัดเคืองแค้นใจ)
- (๕) จิตที่ไม่เกี่ยวเกาะ ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน ทิฏฐิ (ความเห็นผิด)
- (๖) จิตที่ไม่ผูกพัน ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน ฉันทราคะ (ความพอใจคิดใคร่)
- (๗) จิตที่ไม่หลุดพ้น ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน กามราคะ (ความติดใจในกามคุณ)
- (๘) จิตที่ไม่พัวพัน ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน กิเลส (ความเศร้าหมอง)
- (๙) จิตที่ไม่มีเขตแดน เป็นต้น ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน เขตแดน (กิเลส)
- (๑๐) จิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน กิเลสต่างๆ
- (๑๑) จิตที่สรัทธากำกับแล้ว ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน อสัทธิยะ (ความไม่มีศรัทธา)
- (๑๒) จิตที่วิริยะกำกับแล้ว ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน)
- (๑๓) จิตที่สติกำกับแล้ว ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน ปมาทะ (ความประมาท)
- (๑๔) จิตที่สมาธิกำกับแล้ว ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)
- (๑๕) จิตที่ปัญญากำกับแล้ว ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน อวิชชา (ความไม่รู้จริง)
- (๑๖) จิตที่ถึงความสว่างแล้ว ชื่อว่า อานนฺดูชะ เพราะไม่หวั่นไหวใน ความมืดแห่งอวิชชา

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเข้าถึง “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” อันเป็นธรรมเครื่องสนับสนุนความตรัสรู้และ
อริยมรรค ซึ่งเป็นธรรมที่ต้องสัมปยุตต์กับการเจริญภาวนาทุกขั้นตอน (๑) สมถภาวนา กับ (๒) วิปัสสนา
ภาวนา จึงจะทำให้การปฏิบัติธรรมมีความสมบูรณ์บริบูรณ์ยิ่งขึ้น ถ้าปราศจาก “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ไป
แล้ว การปฏิบัติธรรมนั้นๆ ย่อมล้มเหลวไม่ประสบความสำเร็จได้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ หมายถึง **กรรมเครื่องเกือกุลความตรัสรู้** หรือ **สนับสนุนอริยมรรค** ได้แก่ **สติปัฏฐาน ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมีองค์ ๘** ดังนี้

(๑) “**สติปัฏฐาน ๔**” หมายถึง **ที่ตั้งของสติ-การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง** คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน ซึ่งทำให้ถึง “**อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ**” [ขลาปชาน] นั่นคือ **ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์** ในความหมายรวมๆ ฉะนั้น การเจริญกรรม “**มหาสติปัฏฐาน ๔**” นี้ เป็นด่านแรกแห่งการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “**อริยมรรค**” ได้แก่

(๑) “**กายนุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ **การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา** โดยจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง นั่นคือ (๑) “**อานาปานสติ**” กำหนดคัลักษณะลมหายใจเข้าออก “**อัสสาสะ-ปัสสาสะ**” ควรใช้เจริญฉวยในขั้นแรก (๒) “**อิริยาบถ**” กำหนดรู้ทันอิริยาบถ (๓) “**สัมปชัญญะ**” สร้างสัมปชัญญะในการกระทำเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๔) “**ปฏิกลมนสิการ**” พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ (๕) “**ธาตุมนสิการ**” พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ และ (๖) “**นวลวิธิกา**” พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน ๘ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมคาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น

(๒) “**เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ **การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา** นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็น **สุขก็ดี-ทุกข์ก็ดี-เฉยๆ ก็ดี** ทั้งที่เป็นสามิส [มีเครื่องหล่อ-วัตถุ] และเป็นนิรามิส [เป็นอิสระ] ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

(๓) “**จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ **การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา** นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่ **มีราคะ-ไม่มีราคะ-มีโทสะ-ไม่มีโทสะ-มีโมหะ-ไม่มีโมหะ-เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว-ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ** เป็นต้น ใดๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

(๔) “**ขัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ **การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา** นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ **นิรวรณ์ ๕-ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-โพชฌงค์ ๗-อริยสัจ ๔** ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ

- (๒) “สัมมปธาน ๔-ปธาน ๔” หมายถึง ความเพียร-ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ ได้แก่
- (๑) “สังวรปธาน” คือ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น นั่นคือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น [ให้พิจารณาถึง “อินทริยสังวร” กับ “สติสังวร”]
 - (๒) “ปหานปธาน” คือ เพียรละหรือเพียรกำจัด นั่นคือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
 - (๓) “ภาวนापธาน” คือ เพียรเจริญ-เพียรก่อให้เกิด นั่นคือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
 - (๔) “อนุรักษนาปธาน” คือ เพียรรักษา นั่นคือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไปบุญ [ให้พิจารณาถึง “อารักขกัมมฏฐาน” เพื่อความไม่ประมาท]
- (๓) “อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ-คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ซึ่งต้องเป็นองค์ประกอบภายในคน ที่เรียกว่า “พลังความคิด-ขวัญกำลังใจ-แรงกดดันจิตใจ” ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จ ความเป็นเลิศ ความถึงพร้อมสมบูรณ์ในทุกด้าน ได้แก่
- (๑) “ฉันทะ” คือ ความพอใจ นั่นคือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป = “พอใจ-ศรัทธาเลื่อมใส”
 - (๒) “วิริยะ” คือ ความเพียร นั่นคือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดย = “ขยัน-อดทน-บากบั่น”
 - (๓) “จิตตะ” คือ ความคิดมุ่งไป นั่นคือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ = “มุ่งมั่น”
 - (๔) “วิมังสา” คือ ความไตร่ตรอง-ทอดลอง นั่นคือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อสงสัยย่อมนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น = “คิด-วิเคราะห์-แยกแยะ-หาผล-ปรับปรุงแก้ไข”
- (๔) “อินทริย ๕” หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ ได้แก่
- (๑) “สัทธา-สัทธินทริย” คือ ความเชื่อ ย่อมระงับปิดกั้นความรู้ศรัทธา-อสังขะ
 - (๒) “วิริยะ-วิริยินทริย” คือ ความเพียร ย่อมระงับปิดกั้นความเกียจคร้าน-โกธสังขะ
 - (๓) “สติ-สตินทริย” คือ ความระลึกได้ ย่อมระงับปิดกั้นความประมาท-ปมาทะ
 - (๔) “สมาธิ-สมาธินทริย” คือ ความตั้งจิตมั่น ย่อมระงับปิดกั้นความฟุ้งซ่าน-อุทธัจจะ
 - (๕) “ปัญญา-ปัญญินทริย” คือ ความรู้ทั่วชัด ย่อมระงับปิดกั้นความหลงลืมสติ-โมหะ หรือ “อสัมปชัญญะ” คือ ความไม่รู้ไม่เห็น ชัดข้องเพราะ อวิชชา-ความหลง-อกุศลมูล หรือ “มูฐฐัจจะ” คือ การอยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกตามไปไม่ได้-ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้-นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พันเพื่อน-หลงลืม-หลงเลื่อน-หลงไหลไป-หลงพร้อม คือ “สมุโมหวิหาโร” แปลว่า “อยู่ด้วยความหลง” [ตั้งมั่นไม่มัวพัน]

(๕) “**พละ ๕**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นกำลัง** [ขวัญพลังใจ-แรงบันดาลใจ-จิตที่ตั้งมั่น เลื่อมใส ศรัทธา = อธิโมกข์] **ให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง** ซึ่ง**ธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้** [ดูปฏิบัติกรรมเช่นเดียวกับ อินทรีย์ ๕] ได้แก่

- (๑) “**สัทธา-สัทธาพละ**” คือ **ความเชื่อ** นั่นคือ เลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่นในอริยมรรค ระวัง-**อสังกขา**
- (๒) “**วิริยะ-วิริยพละ**” คือ **ความเพียร** นั่นคือ เพียรชอบในการละชั่วทำดี ระวัง-**โกสัชชะ**
- (๓) “**สติ-สติพละ**” คือ **ความระลึกได้** นั่นคือ ไม่หลงลืม เลื่อนลอย ระวัง-**ปมาทะ**
- (๔) “**สมาธิ-สมาธิพละ**” คือ **ความตั้งจิตมั่น** นั่นคือ ไม่ฟุ้งซ่านสัดสาย ระวัง-**อุทธัจจะ**
- (๕) “**ปัญญา-ปัญญาพละ**” คือ **ความรู้ทั่วชัด** นั่นคือ โยนิโสมนสิการ ฉลาดคิดถูกวิธี ระวัง-**โมหะ**

(๖) “**โพชฌงค์ ๗**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้-องค์ธรรมตรัสรู้** ได้แก่

- (๑) “**สติ**” คือ **ความระลึกได้-สำนึกพร้อมอยู่-ใจอยู่กับกิจ-จิตอยู่กับเรื่อง** ย่อมทำให้เกิด “**อุปฏฐาน**” นั่นคือ สติชัด ประกอบด้วย “**สัมปชัญญะ ๔**”
- (๒) “**ขัมมวิจยะ**” คือ **ความเพียรธรรม-ความสอดส่องสืบค้นธรรม-สามารถจำแนกแจกธรรมได้** ทำให้เกิด “**ญาณ**” นั่นคือ ความรู้ที่คมชัด
- (๓) “**วิริยะ**” คือ **ความเพียรบากบั่นเพื่อทำดีละชั่ว** ทำให้เกิด “**ปัดคาหะ**” นั่นคือ ความเพียรที่พอดี ที่ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ คือ “**ชาคริยานุโยค**” หรือ หมั่นประกอบกุศลธรรม คือ “**กุศลธัมมานุโยค**”
- (๔) “**ปีติ**” คือ **ความอิมใจ ความค้ำค้ำในใจ** ทำให้เกิด “**อธิโมกข์**” นั่นคือ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสท่วมล้นอย่างยิ่ง
- (๕) “**ปัสสัทธา**” คือ **ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ-ความอิมใจปลาบปลื้ม** ทำให้เกิด “**สุข**” (ปราโมทย์) นั่นคือ ความสุขนำชื่นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๖) “**สมาธิ**” คือ **ความมีใจตั้งมั่น-จิตสงบแน่วแน่ในอารมณ์เดียว-ไม่ฟุ้งซ่าน** ทำให้เกิด “**จตุตถฌาน-อัปปนาสมาธิ**” นั่นคือ สมาธิที่แน่วแน่ หรือ “**เอกกคตา**” คือ ความมีอารมณ์เป็นอันเดียวตามระดับชั้นฌานทั้ง ๔ จนเป็นสมาธิในวิปัสสนา
- (๗) “**อุเบกขา**” คือ **ความมีใจเป็นกลางที่ลงตัวสนิทเพราะเห็นตามเป็นจริง** ทำให้เกิด “**ตัตถมัชฌัตตตา-ตัตถมัชฌัตตุเปกขา**” นั่นคือ ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ ที่ผ่านเข้ามาภาวะที่จิตและเจตสิกตั้งอยู่ในความเป็นกลาง

(๗) “มรรคมืองค์ ๘” หมายถึง “ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ” เปรียบเทียบกับ “จริยา ๘” คือ ความประพฤติ ได้แก่

- (๑) “สัมมาทิฐิ” คือ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือสัญจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจสมุปบาท = ทัสสนจริยา – การเห็นแจ้ง
- (๒) “สัมมาสังกัปปะ” คือ ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปิ อพยาบาทสังกัปปิ อวิหิงสาสังกัปปิ = อภิโรปนจริยา – มีกระบวนทัศน์
- (๓) “สัมมาวาจา” คือ เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจริต ๔ = ปรัคคหจริยา – ตำรวมวาจา
- (๔) “สัมมากัมมันตะ” คือ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ = สมุฏฐานจริยา – สร้างสรรค์
- (๕) “สัมมาอาชีวะ” คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ประกอบสัมมาชีพ = โวทานจริยา – ความบริสุทธิ์
- (๖) “สัมมาวายามะ” คือ พยายามชอบ ได้แก่ สัมมปธาน ๔ = ปัคคหจริยา – หมั่นพากเพียร
- (๗) “สัมมาสติ” คือ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปฏิฐาน ๔ = อุปฏิฐานจริยา – สติชัดแก่กล้า
- (๘) “สัมมาสมาธิ” คือ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ = อวิกเขปจริยา – จิตสงบตั้งมั่นสนิท

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเจริญ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ได้ดีแล้ว การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา นั้น คือ ขั้นตอนการชำระร่างกายและจิตวิญญาณ นั่นคือ “ภาวนา ๔: กายภาวนา-สติภาวนา-จิตตภาวนา-ปัญญาภาวนา” ให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา-สิกขา ๓” โดยทำให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดเช่นกัน ด้วยการเจริญธรรม ที่เรียกว่า “วิสุทธิ ๗” ดังนี้

“วิสุทธิ ๗” หมายถึง ความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือนิพพาน ได้แก่

- (๑) “ศีลวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งศีล นั่นคือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้ เป็นไปเพื่อสมาธิ วิสุทธิมีคักว่า ได้แก่ ปาวิสุทธิศีล ๔
- (๒) “จิตตวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งจิต นั่นคือ ฝึกรวมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่ง วิปัสสนา วิสุทธิมีคักว่า ได้แก่ สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปจาร
- (๓) “ทิฐิวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งทิฐิ นั่นคือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงเป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด ข้อนี้อ จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสัญจ [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข]
- (๔) “กัณฑวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ ทำให้กำจัดความสงสัยได้ นั่นคือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ [ปฏิจสมุปบาท ๑๒] ข้อนี้อตรงกับ “ธรรมจิติญาณ-ยถาภูตญาณ-สัมมาทัสสนะ” และจัดเป็นขั้น กำหนดสมุทัยสัญจ

- (๕) **“มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ”** คือ ความหมจดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง นั่นคือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากาลาป จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อม ไปแห่งสังขารทั้งหลาย [ไตรลักษณ์-สามัญญลักษณะ] ได้แก่ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา” อันเรียกว่า **“อุทยัพพยานุปัสสนา”** เป็นตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมี **“วิปัสสนูปกิเลส”** เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถี นั้นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือ **“วิปัสสนาญาณ”** นั้นต่อไป **ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดมัคคสังขัจ**
- (๖) **“ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ”** คือ ความหมจดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน นั่นคือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่ **“อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ”** ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง **“สังขานุโลมิกญาณ”** หรือ **“อนุโลมญาณ”** อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิด **“โคตรญาณ”** คั่นระหว่างวิสุทธิตั้งกับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่ง **“ความเป็นปุถุชน”** กับ **“ความเป็นอริยมุคค”** โดยสรุป วิสุทธิตั้งนี้ ก็คือ **“วิปัสสนาญาณ ๕”** [กระบวนการทบทวนขั้น ๕]
- (๗) **“ญาณทัสสนวิสุทธิ”** คือ ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะ นั่นคือ ความรู้ใน **“อริยมรรค ๔-มรรคญาณ”** [ปัญญาอริยะ-โลกุตตรปัญญา] อันเกิดถัดจาก **“โคตรญาณ”** เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้ว ผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก **“มรรคญาณ”** นั้นๆ **“ความเป็นอริยมุคค”** ย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิตั้งนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิตั้ง หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า **“วิสุทธิตั้ง ๗”** นั้น จะทำหน้าที่สัมปยุตต์กับ **“ภาวนา ๔: กายภาวนา-สีตภาวนา-จิตตภาวนา-ปัญญาภาวนา”** และในส่วนที่เป็น **“ปัญญาภาวนา-วิปัสสนาภาวนา”** นั้น คือ **“ญาณ ๑๖”** ดังนี้

“ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ” หมายถึง ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ให้พิจารณาถึง **“วิปัสสนากุณี-ปัญญากุณี”** ได้แก่

- (๑) **“นามรูปปริจเจทญาณ”** คือ ญาณกำหนดจำแนกรูปร่างและรูป นั่นคือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม ซึ่งทำให้เห็น **“ขั้น ๕”** [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกขัง-สังสารทุกขัง ให้ดูภาคผนวก-เบญจขั้น] ทั้งหมด = **“ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒”**
- (๒) **“ปัจเจกปริคคญาณ”** คือ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป นั่นคือ รู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนว **“ปัจเจกสมุบาท”** ก็ดี ตามแนว **“กฎแห่งกรรม”** ก็ดี ตามแนว **“วิภูษะ ๓”** ก็ดี เป็นต้น ซึ่งทำให้เห็น

“ปฏิจสุมุบาท ๑๒” และ “ปฏิจสุมุป็นนธรรม” [ภวจักร] ทั้งหมด = “ปฏิจสุมุบาท ๑๒”

- (๓) “**สัมมสนญาณ**” คือ **ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์** นั่นคือ ยก
รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
มิใช่ตัวตน ซึ่งทำให้เห็น “**ไตรลักษณ์**” ทั้งหมด = “**สามัญลักษณะ ๓**”
- (๔) “**อุท্থัพพยานุสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ** นั่นคือ พิจารณาความ
เกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไป
ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด [จากข้อ ๔-๑๒ = **วิปัสสนาญาณ ๕**] = “**ปัญญาเห็นธรรม**”
[**ไตรลักษณ์** กับ **กิญจโนริยสังข์ ๔** ได้แก่ ปริญา-ปหานะ-สัจจิกิริยา-ภาวนา]
- (๕) “**ภังคานุสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันตามเห็นความสลาย** นั่นคือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้น
แล้วคำนึงเด่นชัดในส่วนของความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไป
ทั้งหมด = “**อนัตตตา**”
- (๖) “**ภยตูปัญฐานญาณ**” คือ **ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว** นั่นคือ เมื่อพิจารณาเห็น
ความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้วสังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใด
คติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัวเพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ตลอดภัยทั้งสิ้น = “**อนิจจตา**”
- (๗) “**อาทีนวานุสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงเห็นโทษ** นั่นคือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่ง
ล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ตลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้น
ว่าเป็นโทษเป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์ = “**ทุกขตา**”
- (๘) “**นิพพิทานุสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย** นั่นคือ เมื่อพิจารณาเห็น
สังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิดเพิลินติดใจ = “**วิราคะ**”
- (๙) “**มฺหุจิจตุกัมยตาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย** นั่นคือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลาย
แล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น = “**นิโรธะ**”
- (๑๐) “**ปฏิสังขานุสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง** นั่นคือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึง
กลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะ
ปลดปล่อยออกไป = “**มรรค**” [ปหานะ]
- (๑๑) “**สังขารูปেকขาญาณ**” คือ **ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร** นั่นคือ เมื่อพิจารณา
สังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไป
ของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้น
มองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขาร
เสียได้ = “**อุเบกขา**” [“**ตตฺรมัชฌตฺตูปেকขา**” —อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ]

- (๑๒) “**สังขานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ**” คือ **ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสังข์** นั่นคือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อ “**การตรัสรู้อริยสังข์**” ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของ “**วิปัสสนาญาณ**” ต่อจากนั้นก็จะเกิด “**โคตรกุญาณ**” มากันกลาง แล้วเกิด “**มรรคญาณ**” [มัคคญาณ] ให้สำเร็จความเป็น “**อริยบุคคล**” ต่อไป = “**อริยสังข์ ๔**”
- (๑๓) “**โคตรกุญาณ**” คือ **ญาณครอบโคตร** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวข้อแห่งการข้ามพ้นจาก “**ภาวะปุถุชน**” เข้าสู่ “**ภาวะอริยบุคคล**” = “**ญาณกั้นระหว่างโลกียะกับโลกุตตระ**”
- (๑๔) “**มัคคญาณ**” คือ **ญาณในอริยมรรค** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จ “**ภาวะอริยบุคคล**” แต่ละขั้น ซึ่งทำให้เห็น “**อริยสังข์ ๔**” ทั้งหมด = “**โลกุตตรมรรค** [มรรค ๔-มคตสังคี-มัคคญาณแห่งมรรค ๘]”
- (๑๕) “**ผลญาณ**” คือ **ญาณในอริยผล** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้นๆ = “**โลกุตตรผล** [ผล ๔-ผลสมังคี-ผลญาณแห่งมรรค ๘]”
- (๑๖) “**ปัจจบกษณญาณ**” คือ **ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน** นั่นคือ ตำราวุฒุมรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งสุดท้ายทำให้เกิด “**อาสวักขยญาณ**” = “**ปัญญตรัสรู้**” [สัมโพธิ-นิพพาน ๒]

ในอันดับต่อไป ให้พิจารณาถึง “**มัคคญาณ-ผลญาณ-ปัจจบกษณญาณ-อาสวักขยญาณ-นิพพาน**” ดังนี้

“**อริยมรรค ๔**” หมายถึง **ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล** ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด ได้แก่

- (๑) “**โสดาปัตติมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “**สັกกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรัมมาส**” และข่มกำจัด “**กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิ**” (สັกกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรัมมาส-ทิฏฐานุสัย-วิจิกิจฉานุสัย) ได้
- (๒) “**สกทาคามิมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น ได้แก่ “**สັกกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรัมมาส**” กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง และข่มกำจัด “**กิเลสหายบาย**” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหายบาย-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างหายบาย) ได้
- (๓) “**อนาคามิมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “**สັกกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรัมมาส-กามราคะ-ปฏิฆะ**” และข่มกำจัด “**กิเลสละเอียด**” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด) ได้

(๕) **“อรหัตมรรค”** คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ **“สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลทัฬหปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา”** และย่อมาจำจัด **“กิเลสทั้งหลาย”** (รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย) ได้หมด

“อริยผล ๔-สามัญญผล ๔” หมายถึง ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค **ธรรมารมณ**อันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ที่เรียกว่า **“สัมมาญาณ”** ดังนี้

(๑) **“โสดาปัตติผล”** คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย

(๒) **“สกทาคามีผล”** คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย

(๓) **“อนาคามีผล”** คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย

(๔) **“อรหัตผล”** คือ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

เพราะฉะนั้น **“อริยบุคคล ๔”** จึงหมายถึง บุคคลที่ประเสริฐด้วยอริยมรรคและอริยผล ได้แก่ (๑) **พระโสดาบัน** (๒) **พระสกทาคามี** (๓) **พระอนาคามี** (๔) **พระอรหันต์** ตามลำดับ และลำดับอันเป็นปรมัตถประโยชน์ คือ **“พระอรหัตผลวิมุตติ”** ที่เรียกว่า **“สัมมาวิมุตติ”** คือ หลุดพ้นชอบ ชื่อว่า **“อเสขธรรม”** หรือ **“วิมุตตานุตตริยะ”** คือ ความหลุดพ้นอันเชื่อมจากกิเลสและกองทุกข์ นั่นคือ **“นิพพาน ๒”** ดังนี้

(๑) **“สุอุปาทิเสสนิพพาน”** นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ ดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ คือ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ อันเป็นนิพพานในแง่ที่เป็นภาวะดับกิเลส คือ **“โลกะ-โทสะ-โมหะ”** ที่เรียกว่า **“สุอุปาทิเสสนุคคล”** หมายถึง บุคคลผู้ยังมีเชื้อกิเลสเหลืออยู่ ผู้ยังไม่สิ้นอุปาทาน ได้แก่ **“พระเสขะ”** คือ พระอริยบุคคลทั้งหมด ที่ยังต้องเจริญไตรสิกขาอีก ยกเว้น **“พระอรหันต์”**

(๒) **“อนุอุปาทิเสสนิพพาน-การดับขันธ์ปรินิพพาน”** หมายถึง นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือ สิ้นทั้งกิเลสและชีวิต หมายถึง **“พระอรหันต์สิ้นชีวิต”** เรียกว่า **“อนุอุปาทิเสสนุคคล-พระอเสขะ”** หรือ **“ชีวิตสมถีสี”** [ชี-วิต-สะ-มะ-ถี-สี] คือ บุคคลผู้ไม่มีเชื้อกิเลสเหลือ ผู้หมดอุปาทานสิ้นเชิง ได้แก่ **“พระอรหันต์”** ผู้บรรลุถึง **“อริยัจจภาวะแห่งสันติบทในนิพพานธาตุหรืออมตธาตุ”** อย่างเช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน หลังจากพระมหาบุรุษทรงเลือกเป็นที่บำเพ็ญเพียร ในตำบลอุรุเวลา แคว้นมคธ ได้ประทับอยู่ ณ ที่นี้นานถึง ๖ ปี ทรงปฏิเสศ **“ที่สุด ๒ อย่าง”** หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ผิดพลาดไม่อาจนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ (๑) **“กามสุขัลลิกานุโยค”** คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยความสุขในกามทั้งหลาย พระพุทธองค์จึงเจริญด้วย **“เนกขัมมวิตกภาวนา”** ด้วยการเสด็จออกบรรพชาหรือออกบวช หลังจากทอดพระเนตรเห็น **“นิमित ๔”** คือ เทวทูตของยมเทพทั้ง ๓ ที่เป็นสื่อแจ้งข่าวของมฤตยู สัญญาณที่เตือนให้ระลึกถึงคดิธรรมคาของชีวิต มิให้มีความประมาท เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ตอนเป็น

เจ้าชายสิทธัตถะ ผู้โคตม มีพระมหากุศลเจตนาเสด็จออกบรรพชาในตอนนั้น ได้แก่ “คนแก่-คนเจ็บ-คนตาย” คือ “เทวทูต ๓” และรวม “สมณะ” อีกนิมิตหนึ่ง และ (๒) “อรรถกถาอนุโยค” คือ การประกอบความเห็นเห็น้อยแก่คนเปล่า หรือการทรมานตนให้ลำบากเปล่า พระพุทธองค์ทรงตัดสินใจเลือกทดลองบำเพ็ญเพียรทำ “พุทธกิริยา” เสร็จแล้ว ทรงพิจารณาไตร่ตรองด้วยโยนิโสมนสิการว่า ไม่สมเหตุผลที่จะสามารถบรรลุอริยมรรคได้จริง พระพุทธองค์ทางอุปมา กับ “ท่อนฟืนเปียกกับแห้ง” ในการกำจัดราคะ และเปลี่ยนมาทรงดำเนินใน “มัชฌิมาปฏิปทา” โดยยึดหลัก “อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยอัฏฐังคิกมรรค” โดยเจริญด้วย “สัมมาทิฐิ ๕” คือ ความเห็นชอบที่เป็นทั้ง “โลกียสัมมาทิฐิ-และ-โลกุตตรสัมมาทิฐิ” ได้แก่

- ๑) “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ย่อมรู้มิจฉาทิฐิว่าเป็นมิจฉาทิฐิ”
- (๒) “กัมมัสสกตาสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล”
- (๓) “มัลลสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ ย่อมเหมาะสำหรับผู้มีสัมมาทิฐิ”
- (๔) “ผลสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ ย่อมเหมาะสำหรับผู้มีสัมมาทิฐิ”
- (๕) “ปัจเจกขณสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “สัมมาญาณะ ย่อมพอเหมาะ”

จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้ปฏิญาณตนว่าตรัสรู้ “อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” แปลว่า “ปัญญาหยั่งรู้ตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยม” หลังจากพระพุทธองค์ได้เจริญ “ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฐ์ ๓” (“ญาณ ๓ = สัจญาณ-กิจญาณ-กตญาณ” ปริวัฏฐ์รอบใน “กิจในอริยสัจจ์ ๔ = ปริปัญญา-ปหานะ-สัจฉิกิริยา-ภาวนา” จำนวน ๓ รอบ เรียกว่า “มีอาการ ๑๒” หรือ “ปัจเจกขณญาณ” อันเป็นญาณทัสสนะ ๑๕ ประการ = ปัญญาจักขุ) ภายใต้อมพระศรีมหาโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญจรา ณ สถานที่แห่งนี้ ในตำบลอุรุเวลา ในขณะที่เดียวกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้ “อาสวักขยญาณ” ในยามสุดท้ายแห่งราตรี วันตรัสรู้ ตัวอย่างในยุคร่วมสมัย

“ปัจเจกเขณวณญาณ” (ข้อ ๑๖ ในญาณ ๑๖) หมายถึง ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ (๑) **สำรวจรู้มรรค** (๒) **สำรวจรู้ผล** (๓) **กิเลสที่ละแล้ว** (๔) **กิเลสที่เหลืออยู่** และ (๕) **นิพพาน** (ให้เปรียบเทียบกับ นิโรธ ๕) เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งเมื่อรวมแล้วจะเกิด “**ญาณทัสสนะ ๑๕ ประเภท**” หรือ “**ปัจเจกเขณวณวิถิ ๑๕ ประการ**” โดยใช้ปัญญาหยั่งรู้และญาณทัสสนะทบทวนใน “**มรรควิถิ ๔-อริยมรรค ๔-มรรค ๔-มรรคญาณ**” กับ “**สามัญผล ๔-ผล ๔-ผลญาณ**” เป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบ ได้แก่

ปัจเจกเขณวณวิถิ	มัคควิถิ	จำนวน
ปัจเจกเขณวณวิถิที่เกิดภายหลัง	โศคาปัตติมัคควิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจเจกเขณวณวิถิที่เกิดภายหลัง	สกทาคามีมัคควิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจเจกเขณวณวิถิที่เกิดภายหลัง	อนาคามีมัคควิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจเจกเขณวณวิถิที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมัคควิถิ	มี ๔ ประการ
รวม		๑๕ ประการ

แต่อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนภายใน “**ปัจเจกเขณวณญาณ**” นั้น ให้พิจารณาถึง “**ญาณ ๓**” อีกชุดหนึ่ง ดังนี้

“**ญาณ ๓**” หมายถึง **ความหยั่งรู้-ปริชาหยั่งรู้** ได้แก่

- (๑) “**ตั้งญาณ**” หยั่งรู้ตั้งจะ คือ ความหยั่งรู้ริยสังข์ ๔ แต่ละอย่างตามที่เป็นๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
- (๒) “**กิจญาณ**” หยั่งรู้กิจ คือ ความหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในอริยสังข์ ๔ แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดครุ ทุกขสมุทัยควรละเสีย ทุกขนิโรธควรทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาควรเจริญให้มาก
- (๓) “**กตญาณ**” หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสังข์ ๔ แต่ละอย่างนั้นได้ทำเสร็จแล้ว

“**ญาณ ๓**” ในหมวดนี้ เนื่องด้วย “**อริยสังข์ ๔**” โดยเฉพาะ เรียกชื่อเต็มตามที่มาว่า “**ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฐ์ ๓**” (ญาณทัสสนะมีรอบ ๓ หรือ ความหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ ๓ รอบ หรือ ปริวัฏฐ์ ๓ แห่งญาณทัสสนะ) “**ปริวัฏฐ์ ๓**” หรือ “**วนรอบ ๓**” นี้ เป็นไปในอริยสังข์ทั้ง ๔ รวมเป็น ๑๒ ญาณทัสสนะนั้น จึงได้ชื่อว่า “**มีอาการ ๑๒**” พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณทัสสนะตามเป็นจริงในอริยสังข์ ๔ ครบวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ (ดิปริวัฏฐ์ ทวาทสาการุ ขถากุตฺ ญาณทตฺสน) อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่าทรงบรรลุ “**อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ**” แล้ว ให้ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “**กิจในอริยสังข์ ๔**” ดังนี้

“กิจในอริยสัจ ๔” หมายถึง หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่า “รู้อริยสัจหรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว” ได้แก่

- (๑) “**ปริญญา**” คือ **การกำหนดรู้** เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า “**ทุกข์ อริยสัจ ปริญญะ**” ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา
- (๒) “**ปหานะ**” คือ **การละ** เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า “**ทุกขสมุทโย อริยสัจ ปหานะ**” สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา
- (๓) “**สังคิกิริยา**” คือ **การทำให้แจ้ง** เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า “**ทุกขนิโรโธ อริยสัจ สังคิกิริยา**” นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ
- (๔) “**ภาวนา**” คือ **การเจริญ** เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า “**ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ ภาวนะ**” มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไข้ปัญหา

ในการแสดงอริยสัจ ก็ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจ ก็ดี จะต้องให้อริยสัจแต่ละข้อ สัมพันธ์ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้วางเป็นหัวข้อได้ ดังนี้

- (๑) “**ทุกข์-ทุกขอริยสัจ**” เป็นขั้นแถลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต = “**ปริญญา**”
- (๒) “**สมุทัย-ทุกขสมุทัยอริยสัจ**” เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป = “**ปหานะ**”
- (๓) “**นิโรธ-ทุกขนิโรธอริยสัจ**” เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมายที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ = “**สังคิกิริยา**”
- (๔) “**มรรค-ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติอริยสัจ**” เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญหาคือ = “**ภาวนา**”

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุถึง “อริยมรรค ๘” กับ “อริยผล ๘-สามัญผล ๘” แล้ว ญาณในวิปัสสนาที่เกิดขึ้นได้ในอันดับต่อไป เรียกว่า “**आसवักขยญาณ**” จนถึง “**นิพพาน ๒**” (ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น) โดยพิจารณาจาก “**อินทรีย์ ๓**” ที่เรียกรวมว่า “**आการ ๖๔**” (มรรค ๘-ผล ๘) ดังนี้

อาสาฬหบูชาณินทเทศ

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 1036-1040 FILE 68)

[๒๕๘] ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ เป็น “อาสาฬหบูชาณ”
อย่างไร

“อินทรีย์ ๓” ประการเป็นไฉน คือ อนุสัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ ๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ๑

“อนุสัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” ย่อมถึงฐานะเท่าไร “อัญญินทรีย์” ย่อมถึงฐานะเท่าไร “อัญญาตาวินทรีย์”
ย่อมถึงฐานะเท่าไร “อนุสัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ โสดาปัตติมรรค “อัญญินทรีย์” ย่อมถึง
ฐานะ ๖ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตมรรค ๑ “อัญญา
ตาวินทรีย์” ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ อรหัตผล

(๑) โสดาปัตติมรรค

[๒๕๙] “ในขณะโสดาปัตติมรรค” ด้วยอรรถว่า “อนุสัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้
(๑) “สัทธินทรีย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยอินทรีย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สติ
นทรีย์” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธิอินทรีย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญาอินทรีย์” มี
ความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มณินทรีย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสอินทรีย์” มีความยินดีเป็นบริวาร
(๘) “ชีวิตินทรีย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะโสดาปัตติมรรค” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น กุศล ทั้งหมดนั้นแล
ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่ตั้งสม เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็น
อารมณ์ “ในขณะโสดาปัตติมรรค” นั้น “อนุสัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาติ
ธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร
เป็นสหคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ
“อนุสัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” นั้น

(๒) โสดาปัตติผล

[๒๖๐] “ในขณะโสดาปัตติผล” ด้วยอรรถว่า “อัญญินทรีย์” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “สัทธินทรีย์”
ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยอินทรีย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินทรีย์” มีความตั้ง
มั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธิอินทรีย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญาอินทรีย์” มีความเห็นเป็นบริวาร
(๖) “มณินทรีย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสอินทรีย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทรีย์” มี
ความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด **“ในขณะโศดาปัตติผล”** ทั้งหมดนั้นแล เป็น **อภัยกฤต** นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ **“ในขณะโศดาปัตติผล”** นั้น **“อัญญุณทรีย์”** มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มีกรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ **“อัญญุณทรีย์”** นั้น

(๓) สกทาคามิมรรค

[๒๖๑] **“ในขณะสกทาคามิมรรค”** ด้วยอรรถว่า **“อัญญุณทรีย์”** ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) **“สัทธินทรีย์”** ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) **“วิริยอินทรีย์”** มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) **“สติอินทรีย์”** มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) **“สมาธิอินทรีย์”** มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) **“ปัญญาอินทรีย์”** มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) **“มณินทรีย์”** มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) **“โสมนัสสติอินทรีย์”** มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) **“ชีวิตินทรีย์”** มีความเป็นอริขัตติ ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด **“ในขณะสกทาคามิมรรค”** นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น **กฤต** ทั้งหมดนั้นแล ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นกรรมเครื่องนำออก เป็นกรรมเครื่องให้ถึงความไม่ตั้งสม เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็น อารมณ์ **“ในขณะสกทาคามิมรรค”** นั้น **“อัญญุณทรีย์”** มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มี ธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิด ร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ **“อัญญุณทรีย์”** นั้น

(๔) สกทาคามิผล

“ในขณะสกทาคามิผล” ด้วยอรรถว่า **“อัญญุณทรีย์”** ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) **“สัทธินทรีย์”** ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) **“วิริยอินทรีย์”** มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) **“สติอินทรีย์”** มีความตั้งมั่น เป็นบริวาร (๔) **“สมาธิอินทรีย์”** มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) **“ปัญญาอินทรีย์”** มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) **“มณินทรีย์”** มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) **“โสมนัสสติอินทรีย์”** มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) **“ชีวิตินทรีย์”** มีความ เป็นอริขัตติ ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด **“ในขณะสกทาคามิผล”** ทั้งหมดนั้นแล เป็น **อภัยกฤต** นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ **“ในขณะสกทาคามิผล”** นั้น **“อัญญุณทรีย์”** มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มีกรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ **“อัญญุณทรีย์”** นั้น

(๕) อนาคามิมรรค

“**ในขณะอนาคามิมรรค**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญุณทริย์**” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัทธินทริย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยินทริย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทริย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทริย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญาณทริย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มณินทริย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสทินทริย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**ชีวิตินทริย์**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะอนาคามิมรรค**” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่ตั้งสม เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็น อารมณฺ์ “**ในขณะอนาคามิมรรค**” นั้น “**อัญญุณทริย์**” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มี ธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิด ร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ “**อัญญุณทริย์**” นั้น

(๖) อนาคามิผล

“**ในขณะอนาคามิผล**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญุณทริย์**” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัทธินทริย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยินทริย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทริย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทริย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญาณทริย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มณินทริย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสทินทริย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**ชีวิตินทริย์**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะอนาคามิผล**” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยาภต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็นอารมณฺ์ “**ในขณะอนาคามิผล**” นั้น “**อัญญุณทริย์**” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “**อัญญุณทริย์**” นั้น

(๗) อรหัตมรรค

“**ในขณะอรหัตมรรค**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญินทรีย์**” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัทธินทรีย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยินทรีย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทรีย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทรีย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญาณินทรีย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มณินทรีย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสทินทรีย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**ชีวิตินทรีย์**” มีความเป็นอริบดี ในความสืบต่อที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะอรหัตมรรค**” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “**ในขณะอรหัตมรรค**” นั้น “**อัญญินทรีย์**” มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหระต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ “**อัญญินทรีย์**” นั้น

(๘) อรหัตผล

[๒๖๒] “**ในขณะอรหัตผล**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญาตาวินทรีย์**” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัทธินทรีย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยินทรีย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทรีย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทรีย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญาณินทรีย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มณินทรีย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสทินทรีย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**ชีวิตินทรีย์**” มีความเป็นอริบดี ในความสืบต่อที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะอรหัตผล**” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัปายากฤต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “**ในขณะอรหัตผล**” นั้น “**อัญญาตาวินทรีย์**” มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหระต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “**อัญญาตาวินทรีย์**” นั้น

“อินทรีย์ ๘” หมวดเหล่านี้ รวมเป็น “**อาการ ๖๔**” ด้วยประการฉะนี้

หมายเหตุ: ให้พิจารณาถึง “**อินทรีย์ ๒๒**” ซึ่งเกี่ยวข้องกับ “**ขันธ ๕-นามรูป**” หรือ “**อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์**” นั้นเอง

ประการสุดท้ายนี้ การทำลายรากเหง้าของอกุศลธรรม [ราคะ-โทสะ-โมหะ] ทั้งหลายนั้น เป็นขั้นตอนของการปฏิบัติธรรมที่เริ่มต้นได้ดีที่สุด เพราะจะเป็นการกำหนดแนวทางปฏิบัติว่ายากง่ายแตกต่างกันอย่างไร ที่เรียกว่า “**ปฏิปทา ๔**” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“**ปฏิปทา ๔**” หมายถึง **แนวปฏิบัติ-ทางดำเนิน-การปฏิบัติ**ที่เป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมาย คือ **ความหลุดพ้นหรือความสิ้นอาสวะ** ได้แก่

- (๑) “**ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิณฺญา**” [ปฏิปทาธรรม] คือ “**ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” แรงกล้า ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้น อยู่เนืองๆ หรือ เจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น อีกทั้งอินทรีย์ก็อ่อน จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” ได้ช้า พระจกขุบาลอาจเป็นตัวอย่างในข้อนี้ได้
- (๒) “**ทุกขา ปฏิปทา จิปรฺภาภิณฺญา**” [ปฏิปทาธรรม] คือ “**ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” แรงกล้า ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้น อยู่เนืองๆ หรือ เจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น แต่มีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” เร็วไว บาลิยกพระมหาโมคคัลลานะเป็นตัวอย่าง
- (๓) “**สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิณฺญา**” [ปฏิปทาธรรม] คือ “**ปฏิบัติสบาย แต่รู้ได้ช้า**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” ไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้น เนื่องนิคฺย หรือ เจริญสมาธิได้ “**ฉาน ๔**” อันเป็นสุขประณีต แต่มีอินทรีย์อ่อน จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” ได้ช้า
- (๔) “**สุขา ปฏิปทา จิปรฺภาภิณฺญา**” [ปฏิปทาประณีต] คือ “**ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้ไว**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” ไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้น เนื่องนิคฺย หรือ เจริญสมาธิได้ “**ฉาน ๔**” อันเป็นสุขประณีต อีกทั้งมีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” เร็วไว บาลิยกพระสารีบุตรเป็นตัวอย่าง

อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายนั้น ให้ตั้งสมมติฐานไว้ที่ ข้อ (๑) ไว้ก่อน คือ “**ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิณฺญา**” หมายถึง “**ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า**” เพราะเป็นบุคคลผู้มีกิเลสหนาเป็นพิเศษ ทุกข์ระทมตรม กล้ากลืนมาแสนเข็ญนัก จะได้ไม่ต้องไปคิดมากกว่า: “**ทำดีแล้วไม่ได้ดี**” [คือ ปฏิบัติธรรมมานานแล้วยังไม่เกิดผลอะไรให้ให้เห็น] ก็ให้ดำเนินปฏิบัติธรรมต่อไปอย่างถูกวิธี ที่เรียกว่า “**ธมฺมานุชฺฌมปฏิปทา**” ก็แล้วกัน หรือมิฉะนั้น ก็อย่าดับเครื่องถอนหลังเข้าคลองก็แล้วกัน เรื่องนี้ต้องค่อยเป็นค่อยไป จะใจร้อนไม่ได้ ใครเขาสำเร็จใคร่รู้ได้ก่อน รู้แจ้งแทงตลอดก่อน มิแต่อนุ โมทนาบุญไปด้วยกับเขา “**มุทิตาจิต**” เอาไว้ ไม่ใช่ “**อรติ**” บุญของคนอื่นเขา ถ้าจะให้ดี ก็ไปขอคำแนะนำดีๆ จากผู้ประสบความสำเร็จ เพราะแต่ละคนมีเทคนิคการปฏิบัติเป็นแบบฉบับของตนอยู่แล้ว อย่างน้อยก็เป็นการแสดงน้ำใจนักปฏิบัติธรรมที่ดีที่มีต่อกันและกัน ความเข้าใจที่เห็นในภาพรวมของการปฏิบัติธรรมนั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดแนวทางปฏิบัติของตนได้

อย่างถูกต้อง ไม่เกิดข้อวิตกกังขาในระหว่างปฏิบัติธรรม ทุกอย่างต้องมีความมั่นใจว่า ไม่ผิดทางอย่าง
แน่นอน เพราะความไม่มั่นใจ ความไม่ศรัทธาเลื่อมใสอย่างแท้จริง นำไปสู่ความล้มเหลว หรือความผิดพลาด
ได้ อย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ความผิดพลาดที่เกิดขึ้นนั้น ถ้ารู้จักแก้ไขปรับปรุงในทางสร้างสรรค์ ถือว่าเป็นสิ่งที่
ดี ไม่ควรมองข้ามคุณสมบัติข้อนี้ไป สิ่งนี้คือคุณสมบัติของผู้เจริญแล้ว ธรรมทั้งหลายของพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้าชี้แนะให้บุคคล ดำเนินชีวิตไปสู่ภาวะที่เจริญอันประเสริฐด้วยคุณธรรมของการเป็นคนดี สัตบุรุษ ถ้าเป็น
ปราชญ์ก็เป็นผู้มีความรู้คู่กับคุณธรรม ฉะนั้น การจะตรัสรู้ธรรม ๔ อริยสัจ ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้นั้น
ก็บุคคลนั้น ต้องประกอบด้วยแต่สิ่งที่เป็นอริยภาวะหรือความประเสริฐที่บริสุทธิ์สมบูรณ์จากกิเลสทั้งปวง
ไม่ใช่อะไรก็ได้ ที่อนุโลมตามกิเลสตัณหาของตน ให้เสร็จสิ้นไปวันๆ หนึ่ง ไม่ต่างจากหมากับแมว แบบนี้ก็
คงไม่เรียกว่า “การปฏิบัติธรรม” ตามคำสอนของพระศาสดา ความมีระเบียบ ความเอาจริงจัง ความแข็งแรง
ของจิตใจ ความสูงชันหนักและเบา ความมีไหวพริบไหวปัญญา ความมีเมตตาธรรม ธรรมเหล่านี้ ย่อม
กลายเป็นพื้นฐานสำคัญให้ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติธรรมได้เป็นอย่างดี ก็ด้วยประการฉะนี้.

